

Централізована бібліотечна система для дітей міста Львова  
Відділ інновацій, маркетингу і перспективних технологій

Бібліографічна пам'ятка  
з серії  
«Вони плекали образ України»

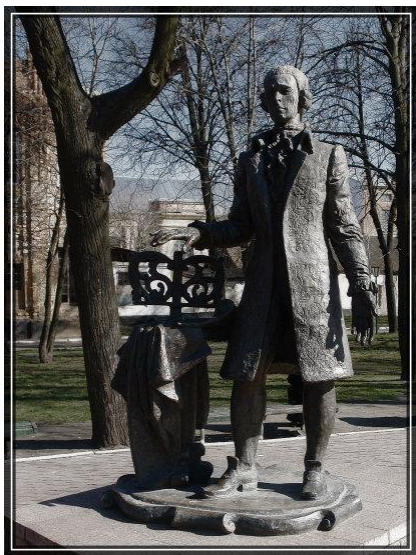
*«Душа віддана музиці»  
260 років від дня народження  
Дмитра Бортнянського*



Львів - 2011



Майже все життя працюючи далеко від рідних місць, він досягнув однієї з найбільших висот у творчій та службовій кар'єрі, що могли судитись українцеві у Російській імперії. Саме за нього набула світової слави Придворна співацька капела в Петербурзі, якою він керував майже 30 років. Його нарекли "дідусям російської музики" ("батьком" визнано М. Глінку). Довго Бортнянський був відомий передусім як автор духовних хорових творів, зокрема концертів а саррелла, кілька з яких визнано світовими шедеврами. Нині він повертається до нас і як визначний автор світської музики доби класицизму — опер, камерно-інструментальних та камерно-вокальних творів.



Пам'ятник Д. Бортнянському у м.Глухів

Дмитро Степанович Бортнянський народився в 1751 р. у старому українському місті Глухові, був сином заможних міщан. Батько, Степан Васильович, виходець із Галичини, оселився там за кілька років до народження Дмитра, а в 1755 р. здобув чин козацького сотника. Мати — Марина Дмитрівна Толстая — була простого походження (прізвище Толстая — від першого чоловіка). Через брак достеменних відомостей про

дитинство митця неможливо стверджувати, яким чином атмосфера тодішнього Глухова — столиці Гетьманщини й головної резиденції К. Розумовського, яка вирувала світським мистецьким життям і дала вітчизняній культурі чимало визначних діячів (зокрема композитора Максима Березовського та скульптора Івана Мартоса) — вплинула на становлення майбутнього маестро. Існують припущення, що він якийсь час навчався у Глухівській співацькій школі — найважливішому музичному навчальному закладі тодішньої Російської імперії. Саме з числа учнів цієї школи здійснювали набір співаків до Придворної капели в Петербурзі. В один із таких наборів потрапив у 1758-му й семирічний Дмитро.

Першим учителем Бортнянського був Марко Полторацький — уставник (керівник) Придворної капели, теж українець. При капелі діяла музична школа, де всі малолітні півчі мали пройти обов'язковий курс навчання. Юний Бортнянський паралельно навчався в Кадетському корпусі й з іншими його вихованцями брав участь в оперних виставах. Джерела зафіксували кілька таких виступів — у 1762 і 1764 рр., Дмитро виконав складну жіночу партію (їх здебільшого доручали саме хлопцям) в опері Г. Раупаха "Альцеста". Згодом, у 1765 р., він у тому самому творі співав уже чоловічу партію (Адмета).

Дзвінкий, сріблястий голос і прекрасна зовнішність юного Бортнянського припали до душі імператриці Єлизаветі Петрівні, яка, за словами біографа Д. Долгова, ставилася до нього з материнською турботою.

У 1766 р. майбутній композитор, як і решта півчих капели, починає вивчати французьку, італійську та німецьку мови.

Поворотним пунктом у житті Бортнянського став початок занять з італійським композитором Бальдассаре Галуппі, який працював при російському імператорському

дворі. Він порекомендував відрядити юного митця до Італії для продовження музичної освіти.

Подальші десять років, проведені Бортнянським на "батьківщині музичного мистецтва" — це період не лише творчого самовдосконалення, становлення його як композитора, а й стрімкого сходження шаблями міжнародного визнання.

Основним місцем перебування Бортнянського в Італії була Венеція, де він продовжував заняття в Б. Галуппі — директора консерваторії "Ospedaletto a Santi Jovanni e Paolo" ("Малий притулок Св. Іоанна і Павла"). Інші місця перебування Бортнянського — Флоренція, Рим, Мілан, Неаполь, Модена і Болонья з її відомою на всю Європу філармонічною академією — "нерестом музичного класицизму". В Болоньї він навчався в найавторитетнішого на той час музичного теоретика Джамбаттіста Мартіні.

Які ж твори написав Бортнянський в Італії? Передусім, це три опери, прем'єри яких пройшли з чималим успіхом: "Креонт" (1776), "Алгід" (1778; обидві уперше були поставлені в театрах Венеції, згодом ішли в інших містах Італії), "Квінт Фабій" (1779; Модена). Бортнянський витримав "оперний іспит" і в Римі та Болоньї, публіка яких вважалася найбільш досвідченою і безкомпромісною в оцінках. Уже в цих ранніх творах він заявив про себе як типовий представник музичного класицизму. Зокрема, він педантично (й високопрофесійно) дотримувався традицій італійської опери-seria — міфологічного сюжету, співу *bel canto*, низки сюжетно-композиційних норм. Водночас у цих операх, передусім в "Алгіді", простежуються й окремі мелодії, дуже близькі до українських народних пісень. "Українськість" проступає і в фактурних прийомах, зокрема у веденні двох верхніх голосів паралельними терціями ("терцевою второю"), співі усього хору в октаву чи в унісон тощо. У пізнішого, "зрілого"

Бортнянського це стане звичним. Україна жила в його душі, наповнюючи її своїми піснями.

Він написав також перші інструментальні композиції, хорові твори для католицького богослужіння — "Ave Maria", "Salve Regina", "Dextera Domini" на канонічні тексти латиною, хорову месу німецькою мовою. Привертає увагу також створений на німецькомовний текст хор "Руська вечірня" ("Russischer Vesperchor"), де виразно простежується вплив київського розспіву, втілена загальна інтонаційна "аура", притаманна православній літургії.

В Італії Бортнянський виявляє себе і як колекціонер живопису. На цьому ґрунті він потоваришував зі своїм земляком-глухівчанином, який тоді також працював в Італії, скульптором Іваном Мартосом. Пізніше ця дружба увінчається встановленням мармурового погруддя композиторові (роботи Мартоса) у Придворній співацькій капелі в Петербурзі.

Залишається загадкою, чи спілкувався Бортнянський з іншим славетним композитором-українцем Максимом Березовським, який перебував у Італії в той самий час. Відомо лише, що він, як людина виважена й поміркована, на відміну від гарячкуватого, романтичного Березовського, не поспішав повернутися в Російську імперію. Може, вплинула на нього й трагічна доля Березовського, який після приїзду до Петербурга (1774) не знайшов сподіваного визнання й, доведений до відчаю, вкоротив собі віку. Крім того, політична й культурна ситуація в імперії, де при владі утверджувалась Катерина II, складалась аж ніяк не на користь вітчизняних митців, адже кращі посади й вигідні творчі замовлення розподілялися виключно між іноземцями.

Лише після того, як у 1779 р. директор імператорських театрів і придворної музики І. Єлагін запропонував Бортнянському такі умови роботи на батьківщині, що гарантували йому гідну реалізацію творчих намірів та

пристойний рівень життя, композитор дав згоду повернутися до Росії.

Попрацювавши кілька років у Придворній капелі, для якої він створив низку хорових творів культового призначення, Бортнянський здобув собі нового могутнього покровителя. Ним став майбутній російський імператор, а тоді ще престолонаслідник Павло Петрович (Павло I). У 1784—1796 рр. Бортнянський працює "композитором і клавесиністом", а згодом і капельмейстером у його маєтках у Гатчині й Павловську, де митцеві було виділено земельну ділянку під побудову власної домівки.

Відданий мистецтву і вкрай виважений у своїх політичних поглядах (адже останні за катерининської доби могли відіграти фатальну роль для будь-якого служителя двору, навіть для музиканта), Бортнянський у ці дванадцять років присвячує себе написанню музики. Це — найплідніший період його творчості. Тоді були написані три опери французькою мовою — "Свято сеньйора", "Сокіл" (обидві — 1786) і "Син-суперник, або Нова Стратоніка" (1787), численні інструментальні твори, зокрема "Концертна симфонія" (1790), два концерти для чембало з оркестром, два квінтели для фортепіано, арфи, скрипки, альту та віолончелі (віоли да гамба), сонати для клавіра, з яких три — соль мажор, фа мажор та сі бемоль мажор — понині є в репертуарі піаністів, дві сонати для скрипки й фортепіано... Але головним для Бортнянського стає хорова музика — як духовна, так і світська. Як зазначає український дослідник творчості Бортнянського В. Іванов, більшість його хорових творів належать саме до "павлівського" періоду. Лише для хору без супроводу він написав понад сто творів! До того ж більшість їх — це великі багаточастинні композиції: дві літургії і аж 67(!) хорових концертів. Крім того, з-під пера композитора вийшло сім кантат, 40 одночастинних хорових творів — і не лише.

Тоді ж твори Бортнянського починають привертати увагу видавців. Серед перших виданих творів — "Херувимська" для хору а cappella (1782) і романс французькою (1783).

Безумовно, бурхлива творча діяльність Бортнянського й вельми резонансна постановка його опер у маєтках Павла Петровича дуже сприяли піднесенню авторитету композитора. Та, поки при владі перебувала Катерина II, яка не мала жодного наміру зраджувати своїй прихильності до всього іноземного, шлях до Петербурга та його оперної сцени Бортнянському був закритий. Більше того, хистким було навіть те становище, яке йому випало здобути: адже в разі найменшого незадоволення з боку будь-кого із впливових можновладців він ризикував утратити свою посаду й бути заміненим на італійця, німця чи француза.

Наступний крок у кар'єрі Бортнянського — його призначення директором Придворної співацької капели. Відбулося це 11 листопада 1796 р. — знову з благовоління Павла I, який вирішив долю композитора буквально за кілька днів після своєї коронації. Одночасно спеціальним указом цар підвищив Бортнянського в рангу від колезького асесора до колезького радника. Коли ж узяти до уваги, що Придворна капела завжди вважалася окрасою, гордістю та "обличчям" царського двору, неважко здогадатися, наскільки високопрестижною була посада її директора. Вона була чи не єдиною мистецькою установою при царському дворі, на чолі якої ніколи не стояли іноземці. Навіть за Катерини II вона залишалася оазою українства. Але й за таких умов імператриця радше воліла бачити на її чолі якусь мало талановиту людину — нехай навіть із малоросів! — але, боронь Боже, не сильну особистість. Чого варте хоча б призначення її директором, опісля смерті авторитетного М. Полторацького, який очолював

колектив понад 30 років, маловідомого й пересічного Якова Тимченка.

На зламі століть авторитет Бортнянського при дворі був настільки високим, що після чергового перевороту, коли на царювання зійшов Олександр I, 50-річний маестро не лише не втратив посади (яку він продовжував обіймати до скону літ), а й продовжував зміцнювати своє становище в суспільстві. З 1804 р. він — почесний член Академії мистецтв у Петербурзі, з 1815 р. — член Петербурзького філармонічного товариства. 1816 р. Бортнянського призначають головним церковно-музичним цензором Російської імперії. Його твори неодмінно озвучують найважливіші придворні церемонії. Під час похорону Катерини II звучить його "Панахида", коронацію Павла I супроводжує хоровий концерт Бортнянського "Господи, силою Твоею возвеселится царь". Він співпрацює з найвідомішими "офіційними" поетами імперії — Г. Державіним, М. Херасковим, В. Жуковським. На честь перемоги Росії над Наполеоном він створює широко виконувану за його життя пісню "Певец во стане русских воинов" (вірші В. Жуковського), пише масонський гімн "Коль славен" (вірші М. Хераскова).

Вельми промовистим є текст царського указу про призначення митця на посаду головного музичного цензора:

"Государ імператор, звідомившись, що в багатьох церквах співають по нотах не відповідно тому родові співу, який може бути прийнято в церквах, височайше повелів, аби надалі не вводити в ужиток зошитів рукописних, котрі віднині якнайсуворіше забороняються, а все, що співано в церквах по нотах, повинне бути друковане і складатись або із власних творів Директора Придворного хору, дійсного статського радника Бортнянського, або інших відомих творців, але цих останніх твори неодмінно повинні бути друковані зі схвалення п. Бортнянського".

Керування Придворною капелою стало для митця не лише "випробувальним полігоном" власних творів, а й справою життя. Він ладен був навіть дещо знизити свою активність як композитора, аби вивести виконавську майстерність колективу на найвищий щабель. Одразу по своєму призначенні він починає радикальну реформу капели: збільшує її склад із 24 до 90 осіб, домагається звільнення капели від участі в оперних виставах та скорочення до мінімуму її участі у виснажливих придворних процедурах (які аж ніяк не сприяли підвищенню її мистецького рівня), зосереджується виключно на співі а cappella (без інструментального супроводу) і, зрозуміло, істотно підвищує вимоги до виконавської якості. Бортнянський домагається суттєвого підняття платні для малолітніх півчих до 120 карбованців на рік. За Бортнянського капеляни вже не мучились, як незадовго перед тим, без предметів першої необхідності. Вони одержували не тільки щоденний, а й святковий одяг — "кольоровий" для концертів і "траурний" — для панахид.

Бортнянському був притаманний дивовижний магнетизм особистості, виняткова здатність поєднувати творчу вимогливість до вихованців із турботливим ставленням до них. Один з учнів митця, майбутній класик російського романсу О. Варламов згадував: "Бувало, Бортнянський підійде до хлопчика, який співає, зупинить його і скаже: "Ось краще так заспівай, душечко", і 70-річний дідусь візьме фальцетом так ніжно, з такою душею, що зупинишся від подиву. Не дивно, що півчі шанували Бортнянського як батька й любили його гаряче".

Бортнянський лишився відданий споконвічній традиції капели набирати півчих із малолітніх українців. Його посланці мало не щороку подорожували в пошуках юних талантів. Але чи відвідував Батьківщину сам Бортнянський, досі є загадкою. Неясно й те, чи був він особисто знайомий з Артемієм

Веделем, який наприкінці XVIII ст. працював у Харкові й був чи не головним "постачальником голосів" для капели.

Французький композитор XIX ст. Гектор Берліоз пише про Бортнянського: "...твори його свідчать про рідкісний досвід у групуванні вокальних мас, чудове розуміння нюансування, повнозвучність гармонії. А найбільше дивує свобода розміщення хорових партій".

"У цій гармонійній тканині, — додає він, — були поєднання, які здаються неможливими: то чулися зітхання, то неясний дрімотний шепіт, часом з'являлися акценти, за силою схожі на крик, який захоплює ваш дух, стискає серце й груди, а потім усе розчинялося в безмірному легкому *decrecendo*; здавалося, хор ангелів залишав землю й поступово зникав у небесній височині".

Пік діяльності Бортнянського припадає на останні десятиліття його життя — першу чверть XIX ст. Тоді у мистецтві вже сказав своє слово Л. ван Бетховен, світ вразили твори Ф. Шуберта і К. Вебера — першопрохідців музичного романтизму. Але Бортнянський залишався відданий усім еством "галантному" вісімнадцятому століттю, на жодну мить, як нині здається, не розлучаючись із білою перукою, панталонами й піднесенням, дещо "церемоніальним" пафосом спілкування. Можна без перебільшення сказати, що не лише твори Бортнянського, а й сам він як особистість становив своєрідний "культурний підсумок" XVIII ст. як для України, так і для Росії. Власне, митець і не приховував своєї "старомодності", навіть пишався нею. Хоча й був винятково самокритичним, усвідомлюючи, що плину часу не зупинити.

Архівні документи, які зберігаються в Італії та Росії, підтверджують, що Бортнянський був високоповажною людиною й бажаним гостем у колах творчої інтелігенції. Він підтримував доброзичливі стосунки з А. Строгановим, І. Дмитрієвським, Г. Державіним, А. Фонвізіним.

Одночасно з основною роботою в капелі і на посаді викладача Смольного інституту шляхетних дівичь, Бортнянський брав участь у роботі Санкт-Петербурзького філармонічного товариства, в діяльності Академії художеств (1804 р. за ухвалою надзвичайних зборів Академії його обрали її почесним членом), сприяв організації публічних концертів.

Листування Бортнянського із статс-секретарем імператриці Вілламовим розкриває зовсім невідомий бік його діяльності. З цих листів видно, що він брав участь в оформленні Павловського і Гатчинського палаців, вів розрахунки з художниками та майстрами, закупував картини для царських покоїв. Все це свідчить про високий авторитет Бортнянського в мистецьких колах. Перебуваючи в Італії, він також займався придбанням картин. Сучасники неодноразово згадували його домашню художню галерею, «не вельми багату числом, але дорогоцінну працями відомих майстрів».

Про особисте життя Бортнянського відомостей дійшло до нас обмаль. Дітей у нього не було. Тож по смерті митця, що настала 27 вересня (за ст. ст.) 1825 р. у Петербурзі, все його майно лишилося вдові, родовід якої дослідникам не відомий. Спеціальним царським указом їй було призначено пенсію, розмір якої дорівнював посадовому окладу покійного Бортнянського (а він був чималий). Відомо також, що на похорон митця з'явилося стільки людей, що до церкви, де його відспівували, їх довелося впускати за квитками. Загубилася й могила, що зникла разом із кладовищем на Васильєвському острові в Петербурзі. А невдовзі з аукціону було продано чималу колекцію картин, зібрану Бортнянським упродовж життя.

Нова доба на довгі десятиліття відкинула твори "старомодного" Бортнянського: молоді митці, переймалися ідеями романтизму та реалізму. Якийсь час, особливо у середині XIX ст., його музику не лише вважали застарілою, а

навіть ставили під сумнів її художню вартість, трактуючи доробок композитора як "бліді тінь італійців XVIII століття". Лише через півстоліття після смерті Бортнянського дослідники знову повернулися до його творчості. А в 1881 р. побачило світ "Повне зібрання духовно-музичних творів Д. Бортнянського в десяти томах", редактором цього масштабного видавничого проекту став композитор П.І. Чайковський.

Сьогодні ім'я і спадщину Бортнянського рівною мірою шанують і в Україні, і в Росії. Дослідники переконливо довели, що творчість великих українських композиторів М. Березовського, А. Веделя і Д. Бортнянського мала вирішальний вплив на становлення російської хорової школи і творчого стилю багатьох російських композиторів.

Твори Дмитра Бортнянського не втрачають своєї актуальності донині. Їх спроможні виконувати не лише професіонали, але й аматори. Найбільш популярними залишаються концерти "Гласом моим ко Господу воззвах"; "Скажи ми Господи кончину мою", "Вскую прискорбна еси, душа моя"; "Да воскреснет Бог"; великопісні та великодні розспіви "Да исправится молитва моя", "Ныне силы небесные", "Ангел вопияше", "Светися, светися"; гімн "Коль славен наш Господь в Сионе" і, звісно, славетні "Херувімські".

**Дмитро Бортнянський на пам'ятнику «Тисячоліття Росії» у  
Великому Новгороді (Росія)**



## Бібліографія

*Аристова, Л.* Хоровий концерт та його твори [Текст] : [творчість композиторів Дмитра Бортнянського та Артемія Веделя] / Л.Аристова // Мистецтво та освіта. – 2004. - № 4. – С.43-46.

*Вечерський, В., Шейшученко, Ю.* Коли народився Дмитро Бортнянський [Текст] / В.Вечерський, Ю.Шейшученко // Пам'ятки України: Історія та культура. - 2001. -№ 1-2. -С.52-57.

*Волинський Й.* Дмитро Бортнянський і Західна Україна [Текст ] / Й.Волинський // Українське музикознавство. – К. : Муз. Україна. – Вип. 6. -С.65-79.

*Дмитро Бортнянський* [Текст] // Шкільна бібліотека. – 2004. - № 9. – С.9-12.

*Дувірак Д.* Дмитро Бортнянський [Текст] / Д.Дувірак // Розповіді про композиторів. -К. , 1994. -Вип.1. - С.71-79.

*Іванов, В.* Дмитро Бортнянський [Текст] / В.Іванов . – К. : Муз. Україна, 1980. – 86 с.

*Іванов, В.* Передумови і Post scriptum авторства. "Проект" Дмитра Бортнянського [Текст] / В. Іванов, О. Іванов // Українська культура : Культурно-освітній та літературно-мистецький ілюстрований журнал. - 2008. - N5. - С. 34-37

*Ковалев, К.* Бортнянский [Текст] / Константин Ковалев. -2-е изд. - М. : Молодая гвардия; Русское слово, 1998. - 271 с., ил. - [Жизнь замечательных людей. Сер. биограф. Вып. 748 (701)].

*Королюк, Н.* Дмитро Степанович Бортнянський // Н.Королюк // Маленькі історії про українських композиторів 18-20 ст. - К. : Радуга, 1998.- Ч. 3. -С.55-72.

**Рыцарева, М.** Композитор Д.Бортнянський [Текст] : [жизнь и творчество] / М.Рыцарева. -Л. : Музыка, 1979.- 256 с.: ил.

**Сікорська, І.** Пам'ятаємо і шануємо [Текст] : [до 250-річчя від дня народження Д.С.Бортнянського] / І.Сікорська // Музыка. – 2002. - № 1-2. – С.2-4.

**Слабошпицький, М.** Український Орфей [Текст] : (Дмитро Бортнянський) / М.Слабошпицький // Розкажіть онуку. – 2001. -№ 17-18. – С.2.

**Шаров, І.** Бортнянський Дмитро Степанович [Текст] / І.Шаров // 100 видатних імен України. - К. , 1999. -С.51-55.

**Цвенгрош, Г.** Митець незгладимого національного виразу [Текст] : (З історії ознайомлення галичан і закарпатців із спадщиною Дмитра Бортнянського) / Густав Цвенгрош // Дзвін. – 2005. - № 2. – С.102-105.

## Вебліографія

*Болеславский, Л.* Бортнянский: Дар - поручение Божие [Електронний ресурс] / Лев Болеславский. – Режим доступу: [http://www.christianart.ru/index.php?option=com\\_content&view=article&id=59&Itemid=60](http://www.christianart.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=59&Itemid=60). – Мова : російська.

*Борецький, В.* Бортнянський Дмитро [Електронний ресурс] / Василь Борецький. – Режим доступу: <http://format.ua/index.php?go=Articles&in=12&id=54>. – Мова: українська

*Дмитро Бортнянський* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://100v.com.ua/uk/Dmitro-Bortnyanskiy-person>. - Мова: українська.

*Дмитро Бортнянський* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pisni.org.ua/persons/95.html>. - Мова: українська

*Дмитро Степанович Бортнянський* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Бортнянський\\_Дмитро\\_Степанович](http://uk.wikipedia.org/wiki/Бортнянський_Дмитро_Степанович). - Мова: українська

*Духовна спадщина Д.С.Бортнянського у контексті становлення російської музичної класики* [Електронний ресурс] / І.С. Шатковська, О.Є. Верещагіна. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/Nzvdpu\\_ist/2009\\_15/dykhovna%20spadwuna.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2009_15/dykhovna%20spadwuna.pdf). – Мова: українська

*Ковалев, К.* Бортнянский [Електронний ресурс] / Константин Ковалев . – Режим доступу: <http://www.kkovalev.ru/Kovalev-Bortniansky-text.htm> . - Мова: російська.

Летичевська, О. Феномен Бортнянського [Електронний ресурс] / Оксана Летичевська. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/67761> . - Мова: українська.

*Світ музики* Дмитра Бортнянського [Електронний ресурс] / Галина Степанченко. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/newspaper/articles/26655?print=true>. – Мова: українська.

*“Український Моцарт”* Дмитро Бортнянський [Електронний ресурс] / Зіновій Барабаш. – Режим доступу: <http://www.agnec.in.ua/index.php/archives/99> . - Мова: українська

*Цвенгрош, Г.* З історії дискусій навколо церковно-музичної спадщини Дмитра Бортнянського [Електронний ресурс]: (З додатком відгуку Гектора Берліоза про українського композитора) / Густав Цвенгрош // Записки НТШ. – Режим доступу: [http://www.anthropos.org.ua/jspui/bitstream/123456789/1553/1/249-266\\_%D0%A6%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D2%91%D1%80%D0%BE%D1%88\\_%D2%90.pdf](http://www.anthropos.org.ua/jspui/bitstream/123456789/1553/1/249-266_%D0%A6%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D2%91%D1%80%D0%BE%D1%88_%D2%90.pdf). - Мова: українська

**Укладач: Мирошниченко В.В., бібліограф ЦБС для дітей  
м. Львова**

**Редактор: Мордовенко Е. О., провідний методист ВІМПТ  
ЦБС для дітей м. Львова**

